

РОЗДІЛ VI

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

УДК 81'25=112.2(045)

Баклан І. М.

ВІДТВОРЕННЯ ДЕОНТИЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ПЕРЕКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ МІЖНАРОДНИХ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ УГОД)

У статті охарактеризовано поняття деонтичної модальності та визначено засоби її реалізації в німецькомовних нормативно-правових договорах. За допомогою зіставного аналізу аутентичних текстів міжнародних угод німецькою й українською мовами узагальнено особливості відтворення деонтичної модальності та наведено практичні рекомендації щодо перекладу нормативно-правових текстів.

Ключові слова: деонтична модальність, квазімодальне дієслово, семантична ознака модального дієслова, юридичний переклад.

Баклан І. М. Передача деонтичної модальності в перекладі німецькомовних нормативно-правових договорів (на матеріалі міжнародних німецько-українських угод). – Стаття.

В статті охарактеризовано поняття деонтичної модальності та визначено засоби її реалізації в німецькомовних нормативно-правових договорах. При допомозі зіставного аналізу аутентичних текстів міжнародних угод німецькою й українською мовами узагальнено особливості передачі деонтичної модальності та наведено практичні рекомендації по перекладу нормативно-правових текстів.

Ключевые слова: деонтическая модальность, квазимодальный глагол, семантическое свойство модального глагола, юридический перевод.

Baklan I. M. Deontic modality rendering in translation of German legal and statutory agreements (based on the material of German and Ukrainian international treaties). – Article.

The given article characterizes a notion of deontic modality and defines its rendering means in German legal and statutory agreements. Through the comparison analysis of authentic texts of international treaties in German and Ukrainian the particularities of deontic modality rendering are summarized and the practical recommendations related to the translation of legal and statutory texts are given.

Key words: deontic modality, quasi-modal verb, semantic feature of a modal verb, legal translation.

З огляду на модусно-диктальні зв'язки у висловленні категорія модальності є важливим аспектом перекладознавчих досліджень. Ключову роль у текстах нормативно-правових договорів відіграє деонтична модальність. Її відтворення в перекладі безпосередньо залежить від прагматичної інтенції змісту вихідного тексту. Важливим завданням для кожного перекладача, який має справу з перекладом нормативно-правових текстів, є вдале оперування наявним інструментарієм засобів вираження деонтичної модальності в німецькій та українській мовах. Для досягнення окреслених цілей у нагоді стають аутентичні тексти міжнародних німецько-українських угод, адже порівняльне вивчення текстів окремих жанрів (А.Г. Гудманян, В.І. Карабан, Т.Р. Кияк, І.В. Корунець та інші автори) надає обраній темі комплексного характеру. Категорія модальності розглядалась у працях В. фон Гумбольдта, М. Бреалю, Е. Бенвеніста, Р.Ф. Палмера, К.-Г. Геттерта, Г.Я. Солганіка, В.В. Виноградова, Ю.С. Степанова, О.В. Зеленщикова та інших учених. Спираючись на антропоцентричну парадигму сучасних перекладознавчих досліджень, яка ґрунтується на функціональній стороні перекладу (П. Кусмауль,

Ю.А. Найда, К. Норд, М. Снелл-Горнбі) та враховує комунікативні й прагматичні аспекти (Г. Гінделанг, Г. Зенфт, Й. Майбауер, Дж. Остін, Дж. Серль, Дж. Ліч, Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, Г.Г. Почепцов, О.О. Селіванова, Л.Р. Безугла, І.П. Сусов та інші автори), доцільно спрямувати наукові пошуки в русло дослідження особливостей відтворення модальності в окремих мовних парах. Зокрема, не вирішеним залишається питання відтворення деонтичної модальності в перекладі німецькомовних офіційно-ділових текстів відповідно до комунікативно-прагматичних аспектів цільової аудиторії, що безпосередньо пов'язується з проблемою адекватного тлумачення норм міжнародного права.

Метою статті є аналіз існуючих засобів деонтичної модальності в німецькомовних нормативно-правових договорах і визначення особливостей їх відтворення українською мовою. Це передбачає систематизацію опрацьованого матеріалу та опис ключових особливостей відтворення деонтичної модальності в перекладі українською мовою.

Переклад міжнародних угод здійснюється за умови відтворення комунікативної функції, референтного змісту й формальної структури тексту

[6, с. 229]. Маючи справу з німецько-українськими міжнародними угодами, слово «переклад» доцільно розглядати опосередковано як один з етапів укладання аутентичних текстів. Кожна з редакцій міжнародних угод німецькою й українською мовами має однакову юридичну силу [2, с. 154; 3, с. 7]. На думку правників, жоден із рівноаутентичних текстів не може вважатись вихідним текстом або текстом перекладу. Однак із позиції перекладознавства саме зіставний аналіз таких текстів дасть змогу виявити певні прагматичні особливості відтворення окремого об'єкта лінгвістичних досліджень, що пов'язано з різним сприйняттям тексту окремими мовними спільнотами. Результати цього аналізу зможуть надати практичні рекомендації перекладачу, який працює в царині юридичного перекладу.

Сучасні лінгвістичні дослідження розглядають модальність як функціонально-семантичну категорію, що позначає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення [8]. Деонтична модальність визначає характеристику практичної дії з позицій визначеної системи норм [10]. Вона надає висловленню значення примусовості (гр. *deon* «обов'язок»), яка виявляється в опозиціях *дозволено vs. недозволено, обов'язково vs. необов'язково та можливо vs. неможливо*. Деонтична модальність корелює з волітивними репрезентаційними інтенціями бажання й наміру [1, с. 32]. Отже, за допомогою деонтичної модальності в текстах міжнародних нормативно-правових договорів відбувається регулювання поведінки суб'єкта міжнародного права. Адекватне відтворення деонтичної модальності в перекладі дає змогу уникнути небажаних юридичних імплікатур, які виникають у зв'язку з тлумаченням окремої норми права.

У текстах міжнародних угод німецькою мовою деонтична модальність виражається за допомогою квазімодальних дієслів, модальних дієслів *sollen* і *dürfen*, а також граматичної конструкції *haben/sein + zu + Infinitiv* у значенні необхідності чи можливості та конструкції *zu + Partizip I* у складі поширеного означення, які мають свої особливості відтворення українською мовою.

Квазімодальні дієслова не є модальними дієсловами, проте мають модальне значення. У німецькій мові вони зазвичай вживаються із часткою *zu* [7, с. 315]. У перекладі квазімодальні дієслова відтворюються за допомогою словникових відповідників (*veranlasst sein/gehalten sein* – *бути зобов'язаним, erlauben/gestatten/genehmigen* – *дозволяти, berechtigt sein* – *мати право* тощо). Завдяки квазімодальним дієсловам ми спостерігаємо експліцитне відтворення деонтичної модальності в перекладі, наприклад:

Die Bediensteten <...> sowie der Kapitän und die Besatzungsmitglieder <...> sind berechtigt, unter Beachtung der <...> Gesetzen und sonstigen

Vorschriften miteinander in Verbindung zu treten und zusammenzutreffen. – Службовці <...>, а також капітан і члени екіпажу <...> мають право, дотримуючись <...> законів та інших правил, зустрічатися і вступати у контакт [один] з одним [17, с. 3526–3527].

Засобами відтворення деонтичної модальності в німецькій мові є модальні дієслова *sollen* та *dürfen*, які в перекладі також передаються за допомогою словникових відповідників. Проте досить часто ці відповідники розмивають межі деонтичної й об'єктивної модальностей, через що складно ідентифікувати в перекладі наявність визначеної системи норм, яка є обов'язковою для реалізації деонтичної модальності. Модальне дієслово *sollen* «бути зобов'язаним, слід, треба, годиться» [9, с. 559] визначає випадок, коли на адресата з боку визначеної інституції чи окремої особи (відправника) покладається певна мета дії. Семантичними ознаками модального дієслова *sollen* є наказ “*Gebot*” і вимога “*Zuwendung*”, які позначають інтерес іншої сторони [7, с. 306]. З метою пом'якшення категоричності вимоги в текстах міжнародно-правових договорів використовується форма умовного способу (Konjunktiv II) *sollte*, семантичне значення якої не відтворюється в перекладі, зазнає трансформації заміни за допомогою засобів, що виражають волітивні пропозиційні стани (на кшталт *має на меті*), або взагалі вилучається в україномовних текстах міжнародних угод.

Модальне дієслово *dürfen* «могти (з дозволу), сміти, мати право» [9, с. 181] означає можливість виконання дії з дозволу іншої сторони. Його семантичними ознаками є наказ/вимога “*Gebot*” та розпорядження “*Disposition*” [7, с. 301]. Через лексичні особливості української мови в тлумаченні норми права досить складно відтворити модальність, адже спостерігається збіг словникових відповідників *dürfen* «могти» та *können* «могти». У цьому разі деонтична модальність відтворюється в перекладі імпліцитно з контексту, наприклад:

Schiffe beider Seiten dürfen Personen und/oder Güter <...> nur auf Grund einer besonderen Erlaubnis der jeweils zuständigen Behörde befördern. – Судна обох договірних сторін можуть перевозити пасажирів та/або вантажі <...> тільки на основі спеціального дозволу відповідального компетентного органу [15, с. 260].

Для текстів міжнародних угод, укладених українською мовою, характерне вилучення деонтичної модальності. Це можна пояснити особливостями організації україномовного комунікативного простору, який має тенденцію до імплікації висловлювань. Модальне значення висловлювання відтворюється з контексту нормативно-правових документів та на основі пресупозитивних знань у галузі міжнародного права, яке чітко прописує дотримання визначених договірними сторонами положень. Наприклад:

Stehen diese Maßnahmen nicht im Einklang mit den Bestimmungen des Abkommens, so darf von ihnen nicht Gebrauch gemacht werden, um die Pflichten einer Vertragspartei aus dem Abkommen zu umgehen [19, с. 274]. – У випадках, якщо такі заходи не відповідають положенням цієї Угоди, вони **не використовуватимуться** як засіб уникнення зобов'язань Сторони згідно із цією Угодою [12].

Модальне значення необхідності мають інфінітивні конструкції з допоміжними дієсловами *haben* чи *sein*. Конструкція *haben + zu + Infinitiv* зазвичай має модальне значення необхідності, проте іноді може означати можливість, яка постає з контексту [5, с. 112]. Вона відтворюється за допомогою «слід, треба, необхідно» чи «може/можуть». В окремих випадках модальне значення вилучається в перекладі, наприклад:

Bei der Auswahl der Maßnahmen nach diesem Artikel haben die Vertragsparteien den Maßnahmen den Vorrang zu geben, die <...> [19, с. 272]. – У виборі заходів згідно із цією статтею, Сторони **надають пріоритет** тим заходам, які <...> [12].

Конструкція *sein + zu + Infinitiv* зазвичай вживається в значенні можливості, хоча іноді може означати необхідність, що визначається контекстом [5, с. 113]. У текстах міжнародних угод вона відтворюється за допомогою «слід, необхідно, треба, повинен» або «може/можуть». Така тенденція спостерігається лише в 20% випадків [4, с. 245–246]. Наприклад:

Die Gründe für die Kündigung sind dem Vertragspartner mitzuteilen [16, с. 2432]. – Причини анулювання **повинні бути повідомлені** партнеру по угоді [11].

Die Vertragsparteien verpflichten sich, gemeinsam zu prüfen, welche Teile des Abkommens wegen veränderter Umstände, insbesondere der sich aus dem Beitritt der Ukraine zum GATT ergebenden Lage, in gegenseitigem Einvernehmen gegebenenfalls zu ändern sind [19, с. 270]. – Сторони зобов'язуються разом розглянути, за обоюсторонньою згодою, **поправки, що можуть бути внесені** до будь-якої частини Угоди з огляду на зміну обставин, і зокрема у зв'язку з приєднанням України до ГАТТ [12].

В українськомовних редакціях міжнародних договорів модальні значення зазнають граматичних змін (стану, способу часу тощо). Часто відбувається заміна граматичного часу, що не суперечить нормам німецької мови, згідно з якими теперішній час (Präsens) відтворює дію, спрямовану на недалеке майбутнє, наприклад:

Das Abkommen ist nicht so auszulegen, als <...> [19, с. 273]. – Ніщо в Угоді **не буде тлумачитися** таким чином, щоб <...> [12].

У складі поширеного означення деонтична модальність може бути відтворена за допомогою граматичної конструкції *zu + Partizip* у складі поширеного означення, яка відтворюється за допомогою

підрядного означального речення зі збереженням модальності, наприклад:

Bei Durchführung <...> werden die Kosten auf der Grundlage der von der jeweiligen Vertragspartei zu erstattenden Leistungen anteilig getragen [18, с. 222]. – У зв'язку з виконанням <...> витрати розподілятимуться пропорційно на основі послуг, **що підлягають відшкодуванню** кожною Стороною [13].

Іноді модальне значення конструкції *zu + Partizip I* відтворюється за допомогою лексичних засобів мови перекладу, наприклад:

Beide Vertragsparteien werden darauf hinwirken, daß die in Rahmen dieses Abkommens oder zu schließender Ausführungsvereinbarungen zur Verfügung gestellten Hilfeleistungen nur zu den in diesen Vereinbarungen festgelegten Zielen verwendet werden [20, с. 1292]. – Договірні Сторони **забезпечать, щоб допомога, яка надходить у рамках цієї Угоди або майбутніх угод про здійснення, використовувалась тільки для цілей, зазначених у цих домовленостях** [14].

Прикметник *майбутній* є смисловим розвитком поширеного означення *die zu schließenden Vereinbarungen* («домовленості, які слід укласти»). Непоодинокі випадки вилучення модального значення цієї конструкції, наприклад:

Die auf der Grundlage der Vorschläge nach Absatz 6 Buchstabe a zu treffenden Vereinbarungen kommen <...> zustande. – **Домовленості** на основі пропозиції згідно пункту 6 «а» оформлюються <...> [15, с. 263].

Відтворюючи деонтичну модальність у перекладі, необхідно максимально зберегти семантичне значення модальних дієслів, щоб уникнути небажаних юридичних імплікацій у перекладі та викривлення смислу. Наприклад:

Die Staatsangehörigen und Gesellschaften der Gemeinschaft <...>, die <...>, dürfen internationale Fluß-See-Verkehrsdienstleistungen auf den Binnenwasserstraßen der Ukraine bzw. der Gemeinschaft erbringen [19, с. 275]. – Громадяни і компанії Співтовариства, які <...>, **вільні надавати міжнародні послуги «ріка-море» на внутрішніх водних шляхах України і навпаки** [12].

На нашу думку, вислів *вільні надавати* позбавлений у своєму значенні будь-яких обмежень, що в цілому не відповідає значенню модального дієслова *dürfen* та може спричинити небажані юридичні імплікації. З метою уникнення таких невідповідностей варто використовувати словниковий відповідник модального дієслова *dürfen* «мати право».

Отже, деонтична модальність визначає характеристику практичної дії відповідно до встановленої системи норм у межах понять «обов'язково», «дозволено» та «заборонено». У німецькомовних міжнародних угодах деонтична модальність виражається за допомогою квазімодальних дієслів, модальних дієслів *sollen* і *dürfen*, а також граматичних кон-

струкцій *haben/sein + zu + Infinitiv* та *zu + Partizip I* у складі поширеного означення, які по-різному відтворюються в аутентичних текстах українською мовою, що пов'язано з різним ступенем організації німецькомовного й україномовного комунікативних просторів. Загалом відтворення деонтичної модальності в перекладі нормативно-правових угод виявляє тенденції експліцитного та імпліцитного способів вираження. Перший спирається на використання

словникових відповідників квазімодальних і модальних дієслів, а другий – на вилучення чи заміну модальних значень. Імпліцитне відтворення деонтичної модальності відбувається завдяки контексту та пресупозитивним знанням у галузі міжнародного права. Це може слугувати підґрунтям для подальших досліджень імплікативного складника відтворення деонтичної модальності в перекладі не лише офіційно-ділових текстів, а й текстів інших жанрів.

Література

1. Безугла Л.Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла, І.О. Романченко. – Х. : ФОРМ Лисенко І.Б., 2013. – 182 с.
2. Гердеген М. Міжнародне право / М. Гердеген ; пер. Р.І. Корнута. – 9-те вид., перероб. і доп. – К. : К.І.С., 2011. – 516 с.
3. Зарума-Панських О.Р. Англійська лексика міжнародних договорів: структурні, семантичні та дискурсні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.Р. Зарума-Панських. – Львів, 2001. – 21 с.
4. Кияк Т.Р. Перекладознавство: німецько-український напрям : [підручник] / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 543 с.
5. Helbig H. Deutsche Grammatik: ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – 1. Dr. – Berlin ; München ; Wien : Langenscheidt, 2001. – 654 S.
6. Kupsch-Losereit S. Vertragstexte / S. Kupsch-Losereit // Handbuch Translation / P. Kußmaul, P.A. Schmitt (Hrsg.). – Zweite, verbesserte Auflage. – Tübingen : Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, 2006. – S. 228–230.
7. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich ; unter Mitarb. von M. Thurmair. – 4., rev. Aufl. – Hildesheim ; Zürich : Olms, 2007. – 1112 S.

Словники та довідкова література

8. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – 2-е изд., доп. – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lingvisticheskiy-slovar.ru>.
9. Мюллер В.К. Великий німецько-український словник : [близько 300 000 слів та словосполучень] / В.К. Мюллер. – 4-те вид., випр. та доп. – К. : Чумацький Шлях, 2012. – 792 с.
10. Ивин А.А. Словарь по логике / А.А. Ивин, А.Л. Никифоров. – М. : Туманит ; Изд. центр «ВЛАДОС», 1997. – 384 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України : Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина від 10 червня 1993 р. // Правовий портал Ліга Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/ldoc2.nsf/link1/MU93202U.html>.
12. Про партнерство і співробітництво : Угода між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
13. Про співробітництво в галузі геоінформації : Угода між Міністерством оборони України та Федеральним міністерством оборони Федеративної Республіки Німеччина від 27 липня 2010 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276_083.
14. Про співробітництво у розв'язанні проблем ліквідації ядерних озброєнь : Угода між урядом України і урядом Федеративної Республіки Німеччина від 10 червня 1993 р. // Правовий портал Ліга Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/ldoc2.nsf/link1/MU93614.html>.
15. Über die Binnenschifffahrt : Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Ukraine vom 14. Juli 1992 = Про судноплавство на внутрішніх водних шляхах : Угода між Урядом Федеративної Республіки Німеччина та Урядом України від 14 липня 1992 р. // Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 10. Februar 1994. – Bonn, 1994. – № 7. – S. 259–264.
16. Über die Entsendung von deutschen Lehrern an Bildungseinrichtungen der Ukraine : Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Ukraine vom 10. Juni 1993 // Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 21. September 1994. – Bonn, 1994. – № 43. – S. 2432–2433.
17. Über die Seeschifffahrt : Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Ukraine vom 10. Juni 1993 = Про морське судноплавство : Угода між Урядом Федеративної Республіки Німеччина і Урядом України від 10 червня 1993 р. // Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 22. Oktober 1994. – Bonn, 1994. – № 51. – S. 3523–3528.
18. Über die Zusammenarbeit im Bereich des Geoinformationswesens : Vereinbarung zwischen dem Bundesministerium der Verteidigung der Bundesrepublik Deutschland und dem Ministerium für Verteidigung der Ukraine vom 27. Juli 2010 // Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 24. Februar 2011. – Bonn, 2011. – № 6. – S. 221–225.
19. Über Partnerschaft und Zusammenarbeit : Abkommen zwischen den Europäischen Gemeinschaften sowie ihren Mitgliedstaaten einerseits und der Ukraine andererseits vom 14. Juni 1994 // Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 27. Februar 1997. – Bonn, 1997. – № 7. – S. 268–295.
20. Über Zusammenarbeit bei der Lösung von Problemen der Eliminierung von Nuklearwaffen : Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Ukraine vom 10. Juni 1993 // Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 13. August 1994. – Bonn, 1994. – № 37. – S. 1291–1292.